

Ольга Сидоренко

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1877–1878 рр.

У статті розглянуто питання благодійної діяльності населення Чернігівської губернії під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Охарактеризовано участь чернігівців у зборі грошових пожертв, здачі продуктів харчування, коней на користь діючої армії, організація благодійних заходів. Проаналізовані зміни в житті населення Чернігівської губернії, пов'язані з військовими діями на Балканах.

Ключові слова: російсько-турецька війна, Чернігівська губернія, благодійність, пожертвування, фронт.

Нагальна необхідність надання допомоги у надзвичайних випадках призвела до поступового відновлення благодійного руху з середини ХІХ ст. Саме розвиток благодійності під час Кримської війни, а пізніше – російсько-турецької кампанії 1877–1878 рр. вплинув на сплеск благодійної діяльності у Російській імперії другої половини ХІХ ст., довівши необхідність доброчинної діяльності взагалі та підтримку найнужденніших верств під час ведення бойових дій зокрема.

Багато дослідників звертали увагу на різні аспекти російсько-турецької війни 1877–1878 рр. На сьогодні є важливим вивчення цього військового конфлікту в контексті регіональної історії. Спираючись на те, що комплексного вивчення проблеми благодійної діяльності населення Чернігівської губернії під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. здійснено не було, дане наукове дослідження має наукову цінність та наразі є актуальним.

Рух допомоги розвивався за своїми законами у відповідності з розвитком суспільства. Держава прагнула керувати благодійною діяльністю і всіляко стимулювала доброчинність у Російській імперії. Підтвердження цього можна знайти на сторінках журналів та газет, які є важливим джерелом для дослідження даного питання. Найвпливовішими виданнями того часу на території Чернігівської губернії були «Черниговские губернские ведомости», «Черниговские епархиальные известия» і «Черниговская газета», де висвітлювалися різні сторони суспільного життя: призначення на вищі посади, нагородження орденами, медалями, надання титулів, висвітлення добрих справ, офіційні подяки імператора, членів імператорської сім'ї, міністерств та відомств.

Найнеобхіднішим напрямком доброчинної діяльності у воєнний час стає підтримка постраждалих від військових дій. Війна як найбільше лихо людської цивілізації викликала різке збільшення жертвувань на користь армії, підтримку солдатів та офіцерів, членів їхніх сімей, осіб, постраждалих від бойових дій. Так, дворянство Конотопського повіту пожертвувало 1024 руб. 89 коп. на користь сімей вбитих та поранених під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. воїнів Чернігівської губернії [1, 2].

Населення Російської імперії не було байдужим до трагедії на Балканському півострові. Зокрема, «Стародубское общество опеки о больных и раненых воинах»

© Сидоренко Ольга Сергіївна – аспірантка кафедри історії та археології України Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

Чернігівської губернії на користь слов'ян Балканського півострова отримало з 29 листопада 1876 р. по 1 січня 1877 р. 292 руб., у тому числі під час маскараду 6 грудня 1876 р. було зібрано 36 руб. 50 коп., а під час благодійного ярмарку 30 листопада – 209 руб. 65 коп. Від Новгород-Сіверської прогімназії надійшов 1 пуд корпю [2, 3].

Кожна війна, у якій брала участь Російська імперія, викликала посилення благодійної діяльності на користь армії та флоту. Згідно з «Черниговскими губернскими ведомостями» у «Черниговское местное управление Общества попечения о раненых и больных воинах» за січень-лютий 1877 р. від населення Чернігівської губернії надійшло 321 руб. 21 коп. [3, 2–3]. Разом з 1 травня 1877 р. по 1 червня 1878 р. на потреби поранених військових було перераховано 55671 руб. 13 коп. [4, 3]. Від чиновників та викладачів Чернігівської чоловічої гімназії отримано 239 руб., а від учнів тієї ж гімназії – 68 руб. 30 коп. [5, 2].

Тогочасні газети та журнали рясніють повідомленнями з місць бойових дій та патріотичними закликами про допомогу військовим. Водночас посадові особи відповідними розпорядженнями зобов'язувалися сприяти піднесенню патріотичного духу та допомозі армії. Так, священники мали проводити богослужіння на честь великих перемог та моління за перемогу «російської зброї». Після отримання 28 грудня 1877 р. телеграми про захоплення у полон усієї шипкинської турецької армії, яка складалася з 41 батальйону, 10 батарей артилерії і одного полку кавалерії, у Чернігові усі раділи та вітали один одного з перемогою. Наступного дня відбувся з цього приводу молебень, а 31 грудня в кафедральному соборі по закінченню літургії перед молебнем преосвященний сказав промову «о благодарении Бога за дарованную русскому воинству Шипкинскую победу, о долге христиан помогать нуждающимся семействам воинов». Разом з тим він звернувся до священнослужителів із проханням переконувати парафіян всіляко допомагати сім'ям воїнів [6, 51].

Багато сімей відправили на фронт своїх родичів і прагнули допомогти їм. Тому найчастіше ініціатива щодо підтримки воїнів поступала «знизу». До керівника установи, де виникала така ідея, надходило прохання (найчастіше колективне) про проведення певного заходу, спрямованого на допомогу армії. Клопотання передавалося до інстанцій середньої ланки, які мали право дозволяти проведення таких заходів (наприклад, для навчальних закладів дозвіл надавав попечитель навчального округу). У випадку отримання позитивного рішення цей захід відбувався у визначеній формі та вказаний термін. Таким чином, викладачі та службовці Історико-філологічного інституту імені князя Безбородька у Ніжині на засіданні 2 травня 1877 р. у зв'язку зі складною політичною ситуацією в країні підготували письмове звернення, яке мав передати імператору попечитель Київського учбового округу [7, 2, 8].

Збільшення кількості поранених та інвалідів, що отримали каліцтва унаслідок війни, призвело до посилення надання їм допомоги. Така діяльність поділялася на негайну (відразу після отримання поранення), що спрямовувалася на забезпечення всім необхідним шпиталів безпосередньо біля лінії фронту та довготривалу – підтримка тилових шпиталів для осіб, що потребували довготривалої допомоги. «Конотопское общество попечительства о больных и раненых воинах» почало облаштовувати шпиталь на 100 ліжок. У зв'язку з цим Конотопська міська дума 24 квітня 1877 р. постановила утримувати в цьому шпиталі за рахунок міського бюджету 10 поранених і хворих. Міські лікарі зобов'язалися безкоштовно лікувати їх [8, 2].

30 квітня 1877 р. було відкрито шпиталь для поранених і хворих воїнів у Ніжині в корпусі Ніжинських богоугодних закладів, у якому знаходилася церква і лікарня. Завідуючим став військовий начальник підполковник Н. Г. Кноринг. У закладі працювали спостерігач, доглядач, 4 лікарі, 5 фельдшерів, священник з паломником, 6 братів і 3 сестри милосердя [9, 421–427]. Ігуменя Введенського монастиря Смарагда терміново приступила до благоустрою відділення шпиталю у своєму монастирі на 20 ліжок, 10 з яких були офіцерськими. Для цього було витрачено 1000 руб. 21 червня 1877 р. прибув до Ніжина перший транспорт з хворими і пораненими у кількості 118 чоловік, 20 з яких були розміщені у відділенні шпиталю Введенського монастиря [10, 135–140].

У м. Мена біля залізниці було відкрито шпиталь на 25 місць. Уповноваженим від «Общества Красного Креста» було призначено пана Богомолова [11, 3].

Незважаючи на значну кількість великих і малих шпиталів у Чернігівській губернії, місць для всіх поранених та хворих воїнів не вистачало. На допомогу прийшло населення губернії. Було вирішено розміщувати солдат у приватних будинках до повного їхнього видужання, щоб звільнити місця у лазаретах для тяжкохворих військових, які продовжували перебувати санітарними потягами на залізничні станції губернських міст. Селяни Батуризької волості Конотопського повіту на волосному засіданні 8 травня висловили готовність розмістити у своїх будинках, які знаходяться біля шпиталів та лікарень, 100 нижніх чинів до їхнього повного видужання [12, 2]. Селяни деяких сіл Ніжинської та Дрімайлівської волостей Чернігівської губернії висловили своє бажання прийняти з лазаретів «Общества Красного Креста» під свою опіку 125 нижніх чинів, обіцяючи дати їм зручне приміщення та добру їжу [13, 2]. Жителі м. Носівка Ніжинського повіту висловили бажання прийняти під свою опіку з Ніжинського шпиталю до 50 нижніх чинів, а козаки й селяни Веркіївської волості – 35 воїнів, з подальшим їх розміщенням у м. Веркіївка – 20 чоловік, с. Заньки – 5 чоловік і с. Мала Кошелівка – 5 чоловік [14, 2].

Допомога воїнам на фронті найчастіше надавалася у вигляді продуктивних посилок і теплого одягу. Конотопський повітовий справник повідомляв, що населенням Конотопського повіту зібрано 102 пуди свинного сала на користь діючої армії на Дунаї. Половина була відправлена санітарним потягом до Кишинева 5 лютого генералу Драгомирову, а інша частина надсилалася вже наступним потягом [15, 4].

Заготівля сухарів для армії, шляхом поставок їх від населення, була новою формою суспільної участі у війні, яка не використовувалася до цього часу. Київське окружне інтенданство у квітні 1877 р. звернулося з пропозицією до селян Чернігівської губернії, які межують з київськими повітами, про заготівлю сухарів на користь армії з платою за пуд по 1 руб. 28 коп. з доставкою у Київ. Ціна була вигідною для селян, і тому за короткий проміжок часу до Києва було доставлено 28000 пудів сухарів. Селянами Талалаївської та Дроздівської волостей Ніжинського повіту з власних запасів борошна було заготовлено і передано для військ діючої армії першою – 700 пудів, а другою – 391 пуд 10 фунтів сухарів [16, 2–3]. Загалом, до червня 1878 р. з Чернігівської губернії було поставлено більш як 100000 пудів сухарів [17, 2].

Від жителів багатьох волостей поступали заяви про пожертвування хліба армії. Селяни деяких волостей Ніжинського та Козелецького повітів відмовилися від грошей за поставлені ними 3449 пудів сухарів. Часто через те, що у селян не було можливості доставити хліб до Києва, їм пропонували продати сухарі, а виручені кошти направити в «Общество Красного Креста». Селянами Борзенського повіту, таким чином, до вересня 1877 р. було перераховано 282 руб. на потреби поранених та хворих воїнів [18, 3].

Найефективнішою була діяльність товариств та комітетів, що були спеціально створені з благодійною метою. Вони залучали у процес надання доброчинності й не благодійні організації та приватних осіб. 26 квітня 1877 р. з дозволу начальника губернії почав свою діяльність «Черниговский дамский комитет Общества опеки о больных и раненых воинах». Головою була обрана дружина губернатора К. М. Дарган, заступником її Н. Д. Глібова та секретарем С. Н. Глібова. Того ж дня відкрилася майстерня для шиття білизни для шпиталю та виготовлення іншого санітарного приладдя для лазаретів «Общества Красного Креста». Були запрошені долучитися до цієї справи всі бажаючі зайнятися безкоштовною роботою в майстерні. Населення також заохочувалося до матеріальних та грошових пожертв [19, 2].

Частим явищем у ХІХ ст. були торги, де пропонувалося дрібним підприємцям, землевласникам і простим селянам продати свою продукцію. Перемагав той учасник торгів, який пропонував за свій товар найпривабливішу для покупця суму. У Харківському окружному артилерійському управлінні на 7 січня 1877 р. було призначено торг на поставку Шостенському відділу окружного артилерійського складу Харківського військового округу «в годовую потребность 1877 г. укупорочных материалов и прочих предметов для хозяйственной надобности отдела, как-то рогож, ценовок, веревок мочальных, банок стеклянных, иголок, бумаги писчей, воску, сукна серого,

кож, тулупов и прочего всего по ценам справочным на сумму 15479 руб. 67 коп.». Торг на забезпечення складу цими товарами здійснювався оптом [20, 4].

Для потреб діючої армії під час просування губерніями чи при перевезенні хворих з військових частин у лікарні та шпиталі населення імперії надавало кінні підводи. Коні для проходу штатних військових сухопутного та морського відомств команд оплачувалися контрамарками, а в іншому випадку готівкою. З 1 березня по 1 листопада 1877 р. населення отримувало за підводи по 4 коп. за верству, а в інший період року по 3 коп. [21, 1]. Народ швидко відгукнувся на заклик царського уряду. При переведенні на військове становище військ Київського, Одеського та Харківського військових округів, а також частини військ Московського, Одеського округу було помічено значну кількість коней у пунктах здачі, яких було по одному в повіті. Населення надало таку велику кількість коней, що привезені з пунктів збору тварини повинні були кілька днів чекати огляду їх приймальною комісією, залишаючись у цей час під опікою господарів [22, 1].

Зимовий похід був складним для армії, і тому, щоб якось полегшити життя воїнам, «Черниговское местное управление Общества попечения о раненых и больных воинах» взяло на себе облаштування чайних на залізничних вокзалах у Ніжині та Конотопі для частування чаєм проїжджаючих солдат. Першою відгукнулася на цю благодійну справу ігуменя Ніжинського Свято-Введенського жіночого монастиря Смарагда, яка з 40 сестрами облаштувала на залізничному вокзалі Ніжина пункт прийому їжі, де годували і поїли проїжджаючих солдат цілодобово протягом двох місяців з 8 листопада по 25 грудня 1876 р. «Часто на пути движения случалось в сутки до 8-9 воинских поездов; не было минуты для отдыха и неутомимая игуменья со своими сестрами не редко не спала по двое, трое суток, заботясь и наблюдая каждый раз, чтобы к следующему поезду чай был готов, посуда перемыта, булки нарезаны» [23, 66–67]. На станції Конотоп воїнів частували горілкою, булками, різними закусками і табаком [24, 3].

Розважальні заходи, такі як театральні та музичні вечори, бали, базари, займали помітну роль у суспільному житті того часу. Під час військових конфліктів вони набували благодійного характеру. 27 квітня 1877 р. був організований у Чернігові членами «Общества опеки о больных и раненых воинах» та проведений «Черниговским дамским комитетом Общества Красного Креста» благодійний музично-драматичний вечір з живими картинами. У цей вечір було зібрано пожертв на суму 419 руб. 40 коп. [25, 2]. У неділю 10 липня 1877 р. відбулося друге гуляння, влаштоване «Черниговским дамским комитетом Общества Красного Креста». Загальна кількість проданих білетів становила 387 на суму 83 руб. 64 коп. Від продажу у буфетах та влаштованого дамським гуртком базару було отримано 110 руб. 6 коп. [26, 1].

4 вересня з 3 годин дня «Черниговский дамский комитет» організував гуляння з базаром. Ціна вхідних квитків становила 20 руб. Під час продажу продуктів були присутні болгары з Добруджі, звільнені російськими військами з турецького полону, які перебували в Чернігівському шпиталі на лікуванні [27, 2–3].

Отже, під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. відбувся сплеск благодійної діяльності в Російській імперії. Активна участь усіх верств народу була зумовлена наявністю великої кількості людей та установ, що потребували допомоги та відсутність у держави необхідних коштів для надання їм підтримки. Участь чернігівців у благодійному русі була значною та різноманітною. Вона охоплювала всі верстви населення краю, гуртуючи його навколо проблем воєнного часу та роблячи головним учасником подій російсько-турецької війни 1877–1878 рр.

1. Местный отдел // Черниговская газета. – 1877. – № 9, 1 сентября. – С. 2–3.

2. Чернигов, 6 января // Черниговские губернские ведомости (далі – ЧГВ). – 1877. – № 2, 9 января. – Особое прибавление. – С. 1–4.

3. Шугуров Н. Из Стародубского уезда / Н. Шугуров // ЧГВ. – 1877. – № 11, 13 марта. – Особое прибавление. – С. 2–3.

4. Пожертвования по губернии // ЧГВ. – 1878. – № 25, 18 июля. – Особое прибавление. – С. 3.
5. Чернигов, 7 мая // ЧГВ. – 1877. – № 19, 8 травня. – Особое прибавление. – С. 1–4.
6. Черниговские епархиальные известия (далі – ЧЕИ). – 1877. – № 3. – Часть неофициальная. – С. 51.
7. Держархів Чернігівської обл., ф. 1105, оп. 1, спр. 7, 10 арк.
8. Чернигов, 30 апреля // ЧГВ. – 1877. – № 18, 1 мая. – Особое прибавление. – С. 1–4.
9. Открытие госпиталя для раненых и больных воинов в г. Нежине // ЧЕИ. – 1877. – № 15. – Часть неофициальная. – С. 421–427.
10. Про Введенский монастырь. Местное черниговское управление Общества попечения о больных и раненых воинах вошло в сношение с епархиальным начальством об образовании «сердобольных сестер» из монахинь и послушниц девичьих монастырей епархии // ЧЕИ. – 1879. – № 12–13. – Часть неофициальная – С. 135–140.
11. Местный отдел // Черниговская газета. – 1877. – № 11, 15 сентября. – С. 2–3.
12. Жертвы на войну // Киевлянин. – 1877. – № 65, 2 июня. – С. 2.
13. Последние известия // Киевлянин. – 1877. – № 111, 17 сентября. – С. 2.
14. Последние известия // Киевлянин. – 1877. – № 114, 24 сентября. – С. 2.
15. Чернигов, 11 февраля // ЧГВ. – 1878. – № 7, 12 февраля. – Особое прибавление. – С. 1–4.
16. Чернигов, 7 мая // ЧГВ. – 1877. – № 19, 8 мая. – Особое прибавление. – С. 1–4.
17. Чернигов, 10 июня // ЧГВ. – 1878. – № 24, 11 июня. – Особое прибавление. – С. 1–4.
18. Чернигов, 3 сентября // ЧГВ. – 1877. – № 36, 4 сентября. – Особое прибавление. – С. 1–4.
19. Чернигов, 30 апреля // ЧГВ. – 1877. – № 18, 1 мая. – Особое прибавление. – С. 1–4.
20. Вызовы к торгам по другим губерниям на отдачу с подряда (по 1-му разу) // ЧГВ. – 1877. – № 1, 2 января. – Часть официальная. – С. 4.
21. О порядке вознаграждения обывателей за взываемые от них для военных потребностей подводы, и о перевозке больных из военных частей в полковые лазареты, больницы и госпитали // ЧГВ. – 1877. – № 3, 16 января. – Часть официальная. – С. 1.
22. Отдел первый. Действия правительства. Высочайшие повеления // ЧГВ. – 1877. – № 4, 23 января. – Часть официальная. – С. 1.
23. Нежинский Введенский девичий монастырь и участие его в деле служения Красному Кресту и сердобольной помощи больным и раненым воинам в прошедшую войну // ЧЕИ. – 1879. – № 7. – Часть неофициальная. – С. 66–67.
24. Чернигов, 28 января // ЧГВ. – 1877. – № 6, 30 января. – Особое прибавление. – С. 1–4.
25. Чернигов, 30 апреля // ЧГВ. – 1877. – № 18, 1 мая. – Особое прибавление. – С. 1–4.
26. Чернигов, 15 июля // ЧГВ. – 1877. – № 29, 17 июля. – Особое прибавление. – С. 1–4.
27. Чернигов, 27 августа // ЧГВ. – 1877. – № 35, 28 августа. – Особое прибавление. – С. 1–4.

В статье рассмотрен вопрос благотворительной деятельности населения Черниговской губернии во время русско-турецкой войны 1877–1878 гг. Дана характеристика участию черниговцев в сборе денежных пожертвований, сдаче продуктов, лошадей в пользу действующей армии, организация благотворительных мероприятий. Проанализированы изменения в жизни населения Черниговской губернии, связанные с военными действиями на Балканах.

Ключевые слова: русско-турецкая война, Черниговская губерния, благотворительность, пожертвование, фронт.

Olga Sydorenko
Charity the population of Chernihiv province during the Russo-Turkish war 1877–1878

The complex studying of Russo-Turkish war 1877–1878 proposes the analysis the influence of this international conflict on political, economic, social and cultural development of the countries which took part in it. This topic hasn't found enough explaining in the historiography. The importance of this research is caused by the necessity to deepen investigations of the military conflict using regional materials and documents.

This paper focuses on the problem of charitable activity the population of Chernihiv province. The participation of Chernihiv natives in making provision with gathering cash donations, to delivery products, horses in favor of field army, organizing the charitable events are characterized.

The charity developed according to the society rules. Authorities tended to control and stimulate it. The list of regional newspapers reported about different sides of social life. The most necessary direction of charitable activity during the war is the support of victims after military operations. The war as the biggest misfortune for human civilization had caused the sharp increasing donations to the army and members of soldiers' families, people who had been suffered in battles. The article allows to characterize the participation of Chernihiv province's inhabitants, it's charitable activity in Russo-Turkish war of 1877–1878 in providing the army transition through the territory of province, collecting material and financial donations, organizing the system of hospitals.

The Russo-Turkish War of 1877–1878 wasn't a military campaign to the independence of Slavic nations. It was a redistribution the spheres of influence and the division of weakened Ottoman Empire. Although the goal of Russian Empire was to help to the brotherly Slavic nations but it took part in the war for own benefit and encouragement to participate in military events of all levels strata of the population, including residents of Chernihiv province. The charity of Chernihiv natives had different directions, was quite large and include all spheres of human life.

Key words: Russo-Turkish war, Chernihiv province, artillery, charity, donation, front.

